

HANS KRUUS

EESTI JA LÄTI RAHVUSLIKU
ÄRKAMISLIIKUMISE
KOKKUPUUTEIST

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1938

Äratrükk kuukirjast „Eesti Kirjandus“ nr. 5, 1938.

127283

EESTI JA LÄTI RAHVUSLIKU ÄRKAMIS- LIIKUMISE KOKKUPUUTEIST.

Eesti ja läti rahva geopoliitiline asend, nende lähedane arvuline suurus, nende asukoha üldiselt sarnased looduslikud tingimused, nende ühesugune sotsiaalne struktuur jne. on määranud nad saatuskaaslasteks. Nende rahvaste tõus, langus ja iseseisvus saavad olla ainult üheaegsed nähtused. Seda õpetab minevik kõige kaugemale ulatuvais üksikasjus; seda võime aimata ka kogu ettenähtavas tulevikus. Seetõttu on ühine ja kooskõlastatud tegutsemine ning võitlus nende rahvaste saatuse ja arengu olulisi eeldusi. Seda veendumust süvendada mõlema rahva juhtivais tegelastes ja laiemais hulkades on elulisi ülesandeid kummalegi poolele. Üheks õpetajaks ja kasvatajaks ses suhtes on ajalugu, eriti need ajastud, kus meie rahvastel on tulnud pidada ühist võitlust oma eluõiguste eest. Isäranis ülendavalt ja siduvalt mõjub olevikus ja samuti tulevikuski see koostöö ja vastastikune mõjutus ning tunnustus, mis valitses meie rahvaste juhtivate tegelaste vahel rahvuslikul ärkamisajal.

Rahvuslik ärkamisaeg sõna erilisemas mõttes on kummagi rahva juures üheaegne, umbes veerandsada aastat kestnud ajastu, mis algab 1860-ndate aastate algusega ja jätkub tõusude ja mõõnadega venestamisreformide tulekuni 80-ndate aastate teisel poolel. See nii eesti kui läti uueaegse ühiskonna rahvuslik uuestisünd on oma eeldustelt, sihtidelt kui ka vahenditelt üldiselt täiesti ühesugune nähtus, mis on tingitud mõlema rahva tolleaegsest ühesugusest poliitilisest ja majanduslikust olukorrast, enam-vähem ühelaadilisest kultuurilisest tasemest ja ühesugusest sotsiaalsest struktuurist. Kuid samal ajal on kummagi rahva ärkamisaegsel tõusul omajagu erinevusi, mille valgustamine vastastikku viljastava kontakti tundmaõppimise seisukohalt vajab veel spetsiaalsemat uurimist. — Siinkohal tahame vaadelda eestipoolselt vaatekohalt kõigepealt selle kontakti välimisi avaldusi.

Läti rahvusliku ärkamise algjärk on seotud selliste silmapaistvate nimedega nagu Kaspar Biezbärd, Juris Allunān, Krišjān

Valdemār, Krišjān Baron, Atis Kronvald, Joh. Jurjān. Need mehed on kõik pikemat või lühemat aega viibinud ka Eesti alal, eriti Tartus, kus nad õppisid ülikoolis. Ja esimeseks küsimuseks nende puhul on, kuipalju neil siin viibimise ajal oli kontakti kohaliku eesti ühiskonnaga.

Neist kõige vanem — B i e z b ā r d — oli õppinud 1823.—1826. a. Tartus usuteadust, seega samal ajal, kui siin peaaegu üksiku eestlasena studeeris arstiteadust ärkamisaja-eelseid silmapaistvamaid estofiile Fr. R. F a e h l m a n n. Kas need kaks naaberrahva sitket poega siin teineteist ka leidsid, on teadmata. Samuti pole mingeid märke nende suhtlemisest ka hilisemal aastail. Pärast peatus Biezbārdi elutee kestvamalt eestlaste maa südames — Viljandis, kus ta oli kakskümmend aastat (1833—1853) kreiskooli õpetajaks ja inspektoriks, seega tegev linnas, mille maakonnas eesti rahvuslik liikumine virgus kõige varemini.

Meil ei ole küll mingeid otseseid andmeid Biezbārdi Viljandi-perioodi rahvuslikust tegevusest, mis oleks võinud mõjutada ka kohalikke eestlasi, aga tema teatavat mõju siin võime siiski oletada. Nii kuulus Viljandis tema õpilaste hulka päras-tine eesti rahvusliku ärkamise silmapaistvamaid tegelasi Johann Köler, samuti ka Hans Wühner, päras-tine Tarvastu köster-kooli-õpetaja ja agar tegelane Eesti Aleksandri-kooli mõtte arendamisel 60-ndate aastate algupoleel. Temasse oli Biezbārd koolis avaldanud sügavat mõju ¹⁾. Viljandi kreiskoolis Biezbārdi ajal oli käinud ka eesti rahvuslikus liikumises, eriti palvekirjade-aktsioonides 60-ndail aastail juhtivalt tegevuses olnud vendade Adam ja Peeter P e t e r s o n i d e vanim vend Jaak, kes oli saanud teatava poliitilise äratuse Biezbārdilt ja mõjutas hiljem ka oma nooremaid vendi ²⁾. Neist eesti rahvustegelasena eriti silmapaistev Adam Peterson kirjutas veel oma vanemas easki suure lugupidamisega „vahvast võitlejast Besbardist“ ³⁾.

Eespool mainitud läti rahvuslikest tegelasist Allunān, Valdemār, Baron ja Jurjān õppisid Tartu ülikoolis 50-ndate aastate teisel poolel. Nende kõrval studeeris samal ajal siin hulk teisigi läti soost üliõpilasi, kelle koguarv ulatus üle 30-ne ⁴⁾. Sellele läti akadeemiliste noorharitlaste kolooniale lisandus veel rahvakooliõpetaja kutsele valmistuvaid läti noormehi Tartu õpetajate

1) M. P u k i t s, Läti kultuurilugu (Elav Teadus nr. 66). Tartu, 1937, lk. 32. Postimees 1857—1907. 50-aastase kestvuse mälestuseks. (Tartu, 1909), lk. 256.

2) Vrd. L. K u l b i n, Adam Petersoni kui juhtiva rahvuslase kujunemine. Eesti Kirjandus 1936, lk. 323 (märkus 87), 368 jj.

3) A. P e t e r s o n, Laulud IV, lk. 26.

4) (A. B u c h h o l t z), Fünfzig Jahre russischer Verwaltung in den Baltischen Provinzen. Leipzig, 1883, lk. 246. Dokumenti par „Pēterburgas Avīzem“. Rīga, 1937, lk. 239.

seminarist, mille õpilaskonna koosseis oli tol ajal enamikus läti-line⁵⁾. Kas sel läti koloonial, eriti tema kitsamal, rahvuslikult meelestatud juhtival ringkonnal, millesse kuulus tosina ümber üliõpilasi, nende hulgas esikohal ülalmainitud rahvuslikud aktivistid, oli lähemaid kokkupuuteid kohaliku eesti elemendiga, selle kohta pole andmeid. Kui seda oligi, siis igatahes mitte kuigi ulatuslikult. Tartu polnud tol ajal veel mingi eesti rahvuslik keskus. Eesti soost üliõpilaste arv oli siis siin veel õige väike, vahest poole tosina ümber⁶⁾, kellest pealegi keegi ei tõusnud silmapaistvamale kohale eesti rahvuslikus elus, peale J. Hurda, kes immatrikuleerus 1859. a.

Neist 50-ndate aastate Tartu läti koloonia rahvuslikest aktivistidest tekkis mõni aasta hiljem ainult Kr. Valdemäri l tihedam kontakt eesti tegelastega. Kuid veel enne selle isikliku kontakti tekkimist leidis eestlaste poolt tähelepanu tema 1862. a. Leipzигis ilmunud anonüümne brošüür: „Baltische, namentlich livländische Bauernzustände“, milles oli valjult arvustatud Liivimaa agraarolusid Saksamaa olukorra taustal, mida autor oma eelnenud välismaareisil oli võinud isiklikult tundma õppida. See brošüür tõlgiti nähtavasti juba selle ilmumise aastal eesti keelde, lõuna-eesti murdesse⁷⁾. Kuigi see tõlge ei ilmunud trükis, ringles ta vähemalt käsikirjas Võrumaa talupoegade keskel. Käsi-kiri sattus paar aastat hiljem ka ametivõimude kätte ning põhjustas tema tõlkijale Kanepi kihelkonnakoolmeistrile Joh. Eglonile suuri sekeldusi⁸⁾.

Selle, läti ärkamisaja trükitooteist eestlaste juures kõige varemini aktiivset huvi äratanud brošüüri autor Kr. Valdemär sai peagi lätlaste poolel keskseks sidemepidajaks eesti tegelastega. Kõige kestmam ja tihedam suhtlemine arenes tal eesti rahvusliku liikumise radikaalse suuna vanema tegelase, Peterburis asuva maalikunstniku Johann Köleriga.

Seda sidet dokumenteerib ajaloole nende suhteliselt suur kirjavahetus, millest on säilinud Valdemäri kirju Kölerile 104 ja Köleri kirju Valdemäriale 17⁹⁾. Hulk kirju, neist rõhuvas ena-

5) Vt. õpilaste nimestikku — Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928. Tartu, 1929, lk. 49 jj.

6) Vrd. Vold. Juhanson, Esimesed Eesti üliõpilased Tartu ülikoolis ja Eesti Üliõpilaste Selts. — Tartu Üliõpilaskonna ajalugu. Tartu, 1938, lk. 98.

7) Tõlge pealkirja all „Läne nimmelt Livlandi tallopoigi saissusse. 1862“, EKIA.

8) Vrd. J. Hurt — J. Kölerile 9. VIII ja 5. X 1865, EKIA.

9) Kr. Valdemäri kirju J. Kölerile säilitatakse Tartus, Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (=EKIA), J. Köleri kirju Kr. Valdemäriale Riias, Läti Riigiarhiivis, 2 kirja Misini raamatukogus Riias; neist kõigist on ärakirjad EKIA-s.

mikus Köleri saadetuid, on läinud kaotsi. Valdemäri säilinud kirjad algavad pärast tema Moskvasse asumist 1867. a. (2 kirja). Sellele järgneb 7-aastane ajavahemik, kust pole ühtki kirja. 1875. aastast peale on jälle üksikuid kirju. 1882. a. tihenevad Valdemäri säilinud kirjad, sel aastal on neid 16; 1883.—1886. a. on neid 6—12 aastas, 1887.—1889. a. 2—3 aastas, 1890. a. tõuseb nende arv 17 ja Valdemäri viimasel eluaastal (1891) 15-ni. Seevastu algavad Valdemäriale Köleri poolt saadetud kirjad, mis on säilinud, märksa hiljemini, alles 1877. a. (1 kiri). Edasi on neid 1881., 1886., 1887., 1889., 1890. ja 1891. a. 2—3 kirja aastas. Nii on kogu see kirjavahetus oma säilinud osas kahe tähtsama eesti ja läti ärkamisaegse rahvusliku tegelase vahel õigegi puudulik ja lünklik. Ometi on ta meile olulisemaks allikaks nende suhete jälgimisel.

Aga enne kui ulatume nende meeste vahekordade juurde kirjavahetuse põhjal, oli neil kokkupuuteid juba märksa varem. Esimeseks küsimuseks sel puhul on: kunas algas kontakt Köleri ja Valdemäri vahel? — Otsesed andmed selle küsimuse vastamiseks puuduvad. Oletada aga tuleb, et see lähem kokkupuutumine algas 1863. a. teisel poolel. Valdemär oli juba eelmise aasta suvest saadik tegev „Pēterburgas Avīzes’e“ väljaandmisel. See läti ajaleht pidi äratama peagi tähelepanu ka eesti üksikute haritlaste hulgas, kes tol ajal elasid Peterburis ja 1863. a. sügiskul koondusid väikeseks „eesti patriootide“ ringiks. Huvitavat küsimust, kas Vene pealinnas asuvate läti haritlaste varemini alanud rahvuslik tegutsemine etendas osa ka sealsamas asuvate eesti haritlaste rahvuslikul koondumisel, ei ole võimalik andmete puudusel vastata. Aga tõenäoliselt see teatavat mõju siiski avaldas.

Peterburi „eesti patriootide“ aktiivsemaks meheks ja poliitilisemaks peaks sai peagi maalikunstnik Johann Köler. Tema lõplik virgumine eesti rahvuslikuks tegelaseks toimus 1863. a. suvel seoses kodumaal tehtud ringreisiga¹⁰⁾. Sama aasta lõpul ta on tegevamaid mehi Peterburis „eesti patriootide“ koondamisel. Ja nähtavasti samasse ajajärku langeb ka Köleri lähem tutvus Valdemäriaga. Juba mõne kuu pärast ühes kirjas maikuust 1864¹¹⁾ ta nimetab Valdemäri oma sõbraks, kes tema usaldusmehena oma eeloleval reisil läbi Eesti pidi õiendama mõningaid ülesandeid.

10) Vt. H. Kruus, Eesti rahvuslike pühikeskuste suhtlemine 1860-ndail aastail. Ajalooline Ajakiri 1934, lk. 55.

11) J. Köler — J. Hurdale 12. V 1864, EK1A (ka „Eesti Kirjandus“ 1911, lk. 31).

Esimeses säilinud kirjas¹²⁾ tituleerib Valdemār Kölerit „Herzensfreund'iks“. Ja kui me siit — 1867. aastast peale — tahaksime kasutada olevate kirjade põhjal pilti saada nende meeste vahekorrist, siis jääb see 1882. aastani õige lünklikuks. Ilmselt on mitmed kirjad siin kaotsi läinud. Kuid nähtavasti on toimunud meeste vahel ka teatav kaugenemine ajavahemikul 1867—1875, missuguse aja kohta nende kirjavahetusest ei ole jälgi. Iseloomustavalt on selle aja jooksul Valdemāri kirjades endine „Herzensfreund“ muutunud „Hochgeehrter Herr'iks“, mis aga peagi asendub „Geehrter Freund'iga“.

Ajavahemikul kuni 1881. a. lõpuni kajastuvad Valdemār-Köleri kirjavahetuses mitmesugused isiklikud küsimused. Käsitlemist leiavad aga ka üldisema tähtsusega probleemid. Et suuremal määral on säilinud Valdemāri kirju, siis saame siit tema kohta rohkem andmeid kui Köleri suhtes. 1867. a. on Valdemār aktiivses ühenduses M. Katkoviga ja tema „Moskovskija Vedomost'iga“, millele saadetud kaastöös käsitleb ka Eesti ala küsimusi. Samuti hoolitseb ta, et sama aasta kevadel Moskvast korraldataval suurel etnograafilisel näitusel oleksid ka lätlased ja eestlased küllalt väärilt esindatud¹³⁾.

Valdemāri suurimaks lemmikalaks on kogu aja laevanduse arendamise eest hoolitsemine Baltikumi pärisrahvaste keskel. See kuulus ju omajagu tema kui Vene kaubalaevanduse edendamise seltsi asjaajaja-liikme ametiülesannete hulka. Kuid läti rahvuslasena ta pani erilist rõhku just Balti rannikule, tehes suuri pingutusi merekoolide rajamiseks ja laevanduse propageerimiseks rannarahvastiku keskel. Suure aktiivsusega pidas ta ses suhtes silmas ka Eesti ala. 1864. a. oli tema algatusel ja toetusel asutatud Eesti-Läti piiril Heinastes merekool, 1875. a. viis ta läbi merekooli asutamise Paldiskisse ja tema suurejoonelises edaspidises programmis oli asutada uusi merekoole Eestimaa 5—6, Saaremaa 2—3, Liivimaa rannikule 2—3¹⁴⁾. Sellest kavast suutis ta suurte pingutustega teostada küll ainult murdosa.

Peale merekoolide asutamise eest hoolitsemise otsis Valdemār otse kirglikult vahendeid ka laevanduse propageerimiseks Eesti rannikurahva keskel. Selleks saatis ta kirjutisi eesti ajalehtedele¹⁵⁾ ja hoolitses ka selle eest, et ta spetsiaalne laevandust propageeriv brošüür C. R. Jakobsoni tõlkes eesti keeles päevavalgust nägi.

Pidades laevanduse arendamist läti ja eesti rahvale rahvusli-

12) Kr. Valdemār — J. Kölerile 6. II 1867, EK1A.

13) Kr. Valdemār — J. Kölerile 6. II 1867, EK1A.

14) Kr. Valdemār — J. Kölerile 2. XII 1875, EK1A.

15) Vrd. Kr. Valdemār — J. Kölerile 16. XI 1877, EK1A.

kuks ülesandeks, püüdis Valdemār otse rõhuvalt aktiviseerida eesti tegelasi selle küsimuse edasiviimiseks. Iseloomustav ses suhtes on tema kiri, milles ta õhutab J. Kölerit eestlaste keskel laevanduse arendamiseks ka ainelisi ohvreid tooma, kirjutades:

Das sind Alles Gründe, um Sie zu veranlassen als Vertreter des ganzen Estenvolkes jetzt mit Ihrer Tasche zu helfen, sonst klage ich das ganze Estenvolk schriftlich bei der Nachwelt auf unerhörte Ungerechtigkeit gegen ihre geistigen und weltlichen Bedürfnisse an. Hören Sie!... Nicht wahr, ich setze Ihnen gradezu die Pistole auf die Brust! Aber die Zeit drängt und ich darf sie nicht thatenlos verstreichen lassen und ruhig zusehen wie Alles schief geht was so leicht verbessert werden könnte, weit leichter als bei Plewna ¹⁶⁾.

Ulatuslikumad eesti-läti poliitilised ühisprobleemid on Valdemār-Köleri säilinud kirjavahetuses kuni 1881. a. lõpuni vähe kajastust leidnud. Kuid kindlasti on nad lähemalt kõne all olnud nende suhteliselt sagedastel isiklikel kokkupuutumistel. Samuti on käsitletud neid ka kirjades, mis aga kahjuks pole säilinud. Tähelepandava erinevusena lähtekohtades enese ja Köleri vahe märgib Valdemār lahkuminekut Balti edaspidiste reformide väljavaadete hindamisel. 80-ndate aastate algul ta ei pea end enam selliseks nn. radikaaliks, nagu ta oli olnud 60-ndail aastail ja nagu püsis sellena Köler ka järgnevail aastakümneil. Radikaalina ta lootnud, et Vene riigivõim, lähtudes oma üldriiklikest huvidest, on võimeline teostama Baltimail põhisemaid reforme. Pettunud selles kontseptsioonis, oli ta hiljem neist lootustest loobunud. Seetõttu ei pooldanud ta ka eesti seltside saatkonna poolt 1881. a. keiser Aleksander III-le esitatud suur-palvekirjas avaldatud soove, mille teostamiseks ta arvas Vene riigivõimu poolt puuduvat igasugused eeldused ¹⁷⁾.

Saanud „möödukaks“ (Gemässigter), lähenes Valdemār eesti ajakirjanikest rohkem Harry Jannsenile, kes tõusva rahvusliku poliitika vastu oli hakanud uudisena propageerima nn. „baltluse“ poliitikat. Kui Harry Jannsen 1882. a. hakkas Tallinnas välja andma oma saksakeelset ajalehte „Die Heimath“, leidis see kohe sooja pooldamist Valdemāri poolt, kes algusest peale selle ajalehe toetamisel ja levitamisel mitmeti tegev oli, tunnustades teda eesti ja läti rahva ühiste sihtide eest võitlevaks häälekandjaks ¹⁸⁾. Kui H. Jannsen oma „Heimath’iga“ Tallinnas kitsikusse jäi ja läti rahvuslike ringkondade kutsel ja toetusel jätkas oma ajalehe väljaandmist Riias, jäi ta ikka veel Valdemāri vaateväljale, kuigi viimane tema häälekandjas lõpuks täielikult pettus ¹⁹⁾.

16) Kr. Valdemār — J. Kölerile 30. VII 1877, EK1A.

17) Vrd. Kr. Valdemār — J. Kölerile 31. III 1882 (teine kiri samast kuupäevast), EK1A.

18) Vrd. Kr. Valdemār — J. Kölerile 12. I ja 30. I 1882, EK1A.

19) Vrd. Kr. Valdemār — J. Kölerile 25. IX 1884, 2. II 1885, EK1A.

Resigneerunult taandunud venepoolsete reformide lootusest, läks Valdemār siiski kohe aktiivseks, kui päevakorrale kerkis senaator Manasseini revisjon, mis põhjustaski 1882. a. tema kirjavahetuse tihenemise Köleriga. Ühiselt viimasega oli tal kohe arutamist, kuidas saada Manasseinile eesti ja läti rahva huvide seisukohalt sobivat instruksiooni²⁰). Eriliseks mureküsimuseks oli nii Kölerile kui Valdemāri leida revideerivale senaatorile abilisteks kohaseid lätlasi ja eestlasi. Valdemār omalt poolt võttis selleks üksikasjalise vaatluse alla kogu endale tuttava läti intelligentsi nii Moskvas, Peterburis kui Riias ja arutles põhjalikult, kuidas organiseerida Manasseinile kaastööd kohalikkude olude objektiivseks ja igakülgeks valgustamiseks²¹). Vana „radikalism“ lõi nüüd Valdemāris uuesti lõkkele, nagu ta avaldus samal ajal ka teises küsimuses, nimelt 1882. a. algul Peterburi saata kavatsatud läti delegatsiooni eest hoolitsemises, milleks ta nõutas ka Kölerilt abistust²²). Samuti pidi Köler aitama ka teist läti delegatsiooni järgmisel aastal²³).

Nagu varem, nii jätkus ka 80-ndail aastail koostöö Valdemāri ja Köleri vahel kohalikkude võimude poolt taga kiusatud eesti ja läti rahvuslike tegelaste abistamisel. Nii toetas Valdemār raskustesse sattunud eesti tegelasi, vendasid Petersone ja M. Mitti, Köler omalt poolt läti toimetajat Veinbergi jt.²⁴).

Köleri vähestest kirjadest ei saa kuigi palju andmeid tema huvi ja orienteerituse kohta läti rahvusliku liikumise eriküsimuste suhtes. Valdemāri kohta palju suuremas ulatuses säilinud materjal näitab, et ta oli väga elavas kontaktis eesti ühiskonna päevamuredega, eriti nendega, mis olid seotud J. Köleri nimega.

Nagu Valdemār 60-ndate aastate algupoolel oli katsetanud läti koloonia asutamisega Novgorodi kubermangu²⁵), nii seisis Köler paarkümmend aastat hiljem samalaadilise eesti koloonia rajamise eesotsas. Koos eesti asunikega ostis ta 1882. a. Krimmis suure Kuntagani mõisa, sattus aga oma konsortsiumiga juba esimeste väljamaksude puhul rahalistesse raskustesse. Pingsed katsed asja päästa ei andnud soovitud tulemusi ja mõis läks mõne aasta pärast oksjonile, millega kogu üritus lõppes täieliku fias-

20) Kr. Valdemār — J. Kölerile 24. I 1882, EK1A.

21) Kr. Valdemār — J. Kölerile 7. III, 8. III, 31. III (kaks kirja), 5. IV 1882, EK1A.

22) Kr. Valdemār — J. Kölerile 12. I, 20. I, 23. I, 24. I, 30. I 1882, EK1A.

23) Kr. Valdemār — J. Kölerile 19. IV 1883, EK1A.

24) Vrd. Kr. Valdemār — J. Kölerile 21. I, 24. I, 12. II 1883, EK1A.

25) Vrd. C. Woldemar, Die Lettenauswanderung nach Nowgorod im Jahre 1865 und die baltische deutsche Presse. Bautzen, 1867, lk. 9 jj.

koga. Seni aga, kui see polnud sündinud, oli Valdemār omalt poolt mitmeti abistamas Kõlerit Kuntagani küsimuses, nii nõuannetega kui ka raha hankimise katsetega ²⁶⁾).

Seoses Kuntagani ostmisest tekkinud raskustega püüdis Kõler 1883. a. algul saada laenu Eesti Aleksandri-kooli kapitalist, mis leidis aga vastuseismist peakomitee presidendi J. Hurda poolt. Sellega ühenduses tõusid lahkkelid ja tülid E. Aleksandri-kooli komitees enneolematu teravuseni. Neis tüldes oli Valdemār kogu aja truult Kõleri poolel. Viimane omalt poolt hindas Valdemāri seisukohta niivõrd kõrgelt, et pidas tarvilikuks selles küsimuses ühe oma tähtsaima avaliku kirja Hurda vastu lasta enne selle avaldamist oma läti sõbral läbi vaadata. Viimane tegigi seda, andes Kõlerile õige üksikasjalist nõu, kuidas eesti rahvuslikes üldhuvides esineda Hurda vastu võimalikult mõõdukalt ²⁷⁾).

Elavana püsis Valdemāri huvi 80-ndail aastail ka eesti rahvuslike suurürituste vastu. Eesti Aleksandri-kooli kohta ta nõutas korduvalt üksikasjalisemat informatsiooni ja toetas seda ka omalt poolt nõuannetega ²⁸⁾). Iseäranis südame lähedal seisis talle eesti kaubalaevaseltsi „Linda“ saatus. See eesti rahvusliku ärkamisliikumise õhkkonnas tõusnud majanduslik üritus sündis kõige otsesemas seoses selle laevanduse arendamise propagandaga, mille nii tulihingeliseks kandjaks oli Kr. Valdemār. Ta valiti ka „Linda“ esimesel koosolekul 1879. a. seltsi asjatundjate-komiteesse ²⁹⁾). On aimatav Valdemāri suur huvi selle oma lemmikalalise ja naaberrahva majandusliku suurürituse vastu, aga pole teada, kuipalju ta sellele tegelikult sai lähedal seista selle tegevuse esimesil aastail.

Kui aga „Linda“ tegevus oli hakanud allamäge minema, ühtlasi ära libisedes oma põhisuunalt, mille eesmärgiks pidi olema laevanduse arendamine, astus Valdemār asjale vahele. Augustis 1883 kurtis ta Vene kaubalaevanduse edendamise seltsi koosolekul teravalt „Linda“ kõrvalekaldumist oma peapõhimõttest ³⁰⁾ ja oli kogu järgneval ajastul kategooriliselt seltsi reorganiseerimise vastu, millega temast taheti teha üldkaubanduslik ettevõtte. Oma suurte kogemustega laevanduse arendamise alal ja samuti seoses läti „Austra“ arenguteest saadud tähelepanekutega püüdis

26) Kr. Valdemār — J. Kõlerile 12. II, 19. IV ja 2. V 1883, 14. VI 1884, 29. V 1886, EK1A.

27) Kr. Valdemār — J. Kõlerile 21. V 1883, EK1A.

28) Kr. Valdemār — J. Kõlerile 14. I 1884, 2. II ja 20. VIII 1885, EK1A.

29) H. Prants, Eesti kaubalaeva-selts „Linda“. — „Päevalehe“ aastaraamat 1913. (Tallinn, 1913), lk. 145.

30) H. Prants, tsit. t. lk. 188.

ta „Linda“ juhtimise kohta anda elutarku näpunäiteid³¹⁾), mis aga ei leidnud rakendamist.

Uus ajastu 80-ndate aastate teisel poolel, mis tuli uute reformidega, tõi mõlemaile naaberrahva veteraanidele, nii Kölerile kui Valdemäriale, uusi muresid, mis leidsid kajastust ka nende jätkuvas kirjavahetuses. Aga see oleks peatükk omaette, mis ei kuulu enam käesoleva käsitletu raamesse. Märgime ainult, et soe ja sõbralik vahekord mõlemate meeste vahel jätkus kuni läti sõbra maise teekonna lõpuni, avaldudes ka Valdemäri viimases säilinud kirjas, mis on saadetud kolm kuud enne ta surma.

Ka teisel eesti ärkamisaja tähtsaimal tegelasel ja tolle ajastu suurimal poliitikul C. R. Jakobsonil oli lähemaid isiklikke kokkupuuteid ja kirjavahetuslikku suhtlemist Kr. Valdemäriga. Selle suhtlemise kohta on säilinud 13 Valdemäri kirja Jakobsonile ja 2 Jakobsoni kirja Valdemäriale³²⁾. Suur osa kirjavahetusest on ilmselt kaotsi läinud. Valdemäri kirju Jakobsonile on säilinud 1869. a. 2, 1871. a. 1, 1872. a. 2, 1876. a. 1, 1878. a. 4 ja 1879. a. 3. Jakobsoni kirjad Valdemäriale on 1878. ja järgmisest aastast, kummastki üks.

Nende meeste isiklik tutvus aga ulatub kindlasti sellesse aega, kui Valdemär elas veel Peterburis. Teatavasti ärkas C. R. Jakobson aktiivseks rahvuslaseks alles 1865. a. Ja sellesse, võib-olla aga ka järgmisse aastasse langebki tutvumine Valdemäriga, mis tõenäoliselt toimus J. Köleri vahendamisel. Selle tutvuse alguse lähemad üksikasjad on teadmata. 1868. a. kevadel aga tõlkis Jakobson Kr. Valdemäri algatusel eesti keelde tema saksa ja vene keeles ilmunud brošüüri, mis ilmus s. a. pealkirja all: „Meie Kaubalaevavägi Lääne meres“ (Tartus 1868) ja trükiti Holstres korjanduse teel kogutud rahaga. Nii kujunes selle lätlaste ja eestlaste keskel laevandust propageeriva raamatukese väljaandmine omaviisiliseks eesti ja läti koostöö üheks esimeseks avalduseks.

Säilinud kirjavahetus Valdemäri ja Jakobsoni vahel 1869. aastast peale keerleb peamiselt kahe küsimuse ümber. Esiteks käsitletakse selles eesti radikaalse ajalehe väljaandmiseks loa saamist. Teiseks küsimuseks on laevandust propageeriva eestikeelse kirjanduse soetamine ja levitamine.

Peterburi „eesti patriootidel“, eriti Köleril, kes polnud rahul J. V. Jannseni toimetatud „Perno Postimehe“ ja hiljem „Eesti Postimehe“ vagatseva, liigse usulise moraliseerimise ja saksa-

31) J. Köler — Kr. Valdemäriale 12. XI 1883, 8. II 1884, 10. II 1886, EKIA.

32) Kr. Valdemäri kirjad C. R. Jakobsonile EKIA-s, C. R. Jakobsoni kirjad Kr. Valdemäriale Läti Riigiarhiivis, neist ärakirjad EKIA-s.

meelse orientatsiooni vaimuga, oli juba 1864. a. kavatsus hakata Peterburis välja andma radikaalsema ilmega eesti ajalehte, milleks nähtavasti andis omajagu õhutust lätlaste „Pēterburgas Avīzes“. Kuid Jannseni-vastast opositsiooni kandvate ja juhtivate elementide hõredus, mitteküllaldane sisemine kandejõud ja koondumatus tõkestab oma kindlakujulisema poliitilise hääle-kandja soetamist. Alles C. R. Jakobson võtab selle küsimuse 1868. a. sügisel tõsiselt südamesse, esitades valitsusvõimudele esimese palve uue ajalehe väljaandmiseks loa saamiseks. Sel palvel aga pole tulemusi, nagu paljudel järgnevailgi. Jakobson kirjutab kümneid kirju ja peab otse meeleehtlikku võitlust, aga see kõik jääb tervelt üheksa aasta kestel tagajärjetuks. Alles 1878. a. märtsis võib ilmuda tema „Sakala“ esimene number³³⁾.

Valdemār omalt poolt võttis Jakobsoni ajalehe väljaandmiseks loa hankimisest kõigiti suure innuga osa, püüdes selleks kasutada oma suhteid Vene riigiametnikega, eriti aga mõjuka „Moskovskija Vedomosti“ toimetaja M. Katkoviga, ja andes Jakobsonile mitmesuguseid kasulikke näpunäiteid.

Oma esimeses säilinud kirjas — 6. jaanuarist 1869 — on ta informeeritud Jakobsoni esimesest katsest oma ajalehe väljaandmiseks luba saada ja juurdleb põhjalikult, miks see palve senini ikka veel rahuldamata on. Arvestades asjaolu, et ametivõimud on lätlastele olnud vastutulelikumad, andes neile veel eelmisel sügisel loa Riias uut edumeelset ajalehte välja anda, samuti võimaldades uue läti seltsi asutamist jne., arvab Valdemār, et riigivõimul ei saa kuidagi olla sihiteadlikku püüet tõkestada eestlaste rahvuslikku arenemist, vaid et Jakobsoni palve on jäänud rahuldamata mingil juhuslikul põhjusel, mida ta soovitab kõigepealt selgitada. Omalt poolt lubab ta mitmeti kaasa töötada Jakobsoni palve toetamiseks, kavatsedes muu seas sellest kirjutada ka Katkovi hääle-kandjas.

Jakobsoni esimene katse oma ajalehe väljaandmiseks luba saada nurjub. Tulemuseta jäävad ka järgmised katsed. 1871. a. kevadel teatab ta ühele oma sõbrale³⁴⁾, et ta on juba viis korda palunud luba oma ajalehe väljaandmiseks, aga ikka eitava vastuse saanud. Nüüd on ta teinud kuuenda katse ja juba ligi 50 kirja ses asjas kirjutanud. Kuna ta varem oli kavatsenud oma häälekandjat välja anda Peterburis, on nüüd selle il mumiskohaks ette nähtud Tallinn. Siia asubki ta sama aasta suvel elama, näh-

33) Vt. H. Kruus, Vastasrindliku ajalehe soetamise küsimus ärkamisajal. — Õitsituled VIII, lk. 21 jj.

34) C. R. Jakobson — J. Adamsonile 3. V 1871, EK1A (Eesti Kirjandus 1913, lk. 282).

tavasti kindlama lootusega kui varem, et loa saamise katse seekord õnnestub ³⁵⁾).

Jakobsoni vahepealsete rohkearvuliste katsete puhul oma ajalehe väljaandmiseks loa nõutamisel pole teada, kuipalju neisse oli pühendatud Valdemär. Väga tõenäoline on aga, et ta oli neist informeeritud ja omalt poolt astus kõik võimalikud sammud asja lahendamiseks. Seekordse katse puhul aga rõhutas ta küsimuse vastu oma huvi „kõrgeimal määral“, toonitades, et üritus nüüd peab „igal juhul teostuma“ ³⁶⁾. Toetudes oma lähedasele vahekorrale Katkoviga lubas Valdemär novembri lõpul 1871 nõutada temalt soovitusel nii ülemtrükivalitsuse uuele juhatajale kui ka Eestimaa kubernerile Jakobsoni palve kiireks ning rahuldavaks otsustamiseks. Samas suunas on Valdemär ka järgmistel kuudel aktiivne ³⁷⁾. Kuigi seekord asja püüavad toetada Peterburis ka Jakobsoni eestlastest sõbrad ja ta ka isiklikult püüab mõjutada Eestimaa kubeneri, nurjub ta seekordnegi katse.

Veel 1876. a. algul oli Jakobsonil oma ülalmainitud palvele vastus ülemtrükivalitsuselt saamata. Vahepeal oli ta oma isiklikus elus teostanud suuri muudatusi, oli olnud vallakirjutaja ja hakanud lõpuks taluperemeheks. Kuid veendumus oma ajalehe vajaduses, mille ülesandeks pidi olema rahva poliitiline äratamine, polnud tal kustunud, vaid oli saanud aina kindlamaks. Nii saatis ta 1876. a. algul ülemtrükivalitsusele uue palve, et tal lubataks varem kavatsatud ajalehte välja anda Viljandis. Asja kiirustamiseks palub ta toetust ka Valdemärit ³⁸⁾. Viimane pidaski nüüd oma järjekordsel Peterburi külastamisel asja kohta lähemalt nõu Köleriga ja saatis Jakobsonile uue ajalehe asutamise asjus rea kasulikke näpunäiteid ³⁹⁾. Kuid Valdemäri seekordnegi hoolitsemine oli tulemuseta. Jakobson sai peagi oma palvele ülemtrükivalitsuselt eitava vastuse.

Kui Jakobsonil viimaks õnnestus 1877. a. lõpul saada luba oma ajalehe „Sakala“ väljaandmiseks Viljandis, oli sel puhul siiramate rõõmustajate hulgas ka Valdemär ⁴⁰⁾. Samuti läks talle sügavasti südamesse ka 1879. a. kevadel „Sakala“ sulgemine ametivõimude poolt 8 kuuks. Ta katsus ka omalt poolt õigustada „Sakala“ senist suunda ja kasutada oma sidemeid, et selle

35) Vrd. C. R. Jakobson — J. Kölerile 23. II 1876, EK1A (Eesti Kirjandus 1912, lk. 250).

36) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 27. XI 1871, EK1A.

37) Kr. Valdemar — C. R. Jakobsonile 8. II ja 4. V 1872, EK1A.

38) C. R. Jakobson — J. Kölerile 23. II 1876, EK1A (Eesti Kirjandus 1912, lk. 250 jj.).

39) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 23. III 1876, EK1A.

40) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 14. II 1878, EK1A.

sunnitud seisaku aega lühendataks ⁴¹⁾), mis aga ei andnud tulemusi.

Teine keskne küsimus Valdemär-Jakobsoni kirjavahetuses — nimelt läti tegelase algatatud laevanduse-propaganda — kajastub enamikus tema säilinud kirjades. Eriti elustub Valdemär ses suhtes kohe, kui Jakobson oli saanud loa oma ajalehe väljaandmiseks. Tema mõjutusel ilmubki „Sakalas“ laevandust propageerivaid kirjutisi ⁴²⁾. Ühest neist, ja just Valdemäri pikemast artiklist, tehakse ka 3000-eksemplariline äratrükk, mis valmis autori erilisel hoolitsusel ja ainelisel toetusel ⁴³⁾.

Peale Köleri ja Jakobsoni oli Valdemär tuttav veel teistegi omal ajal „Peterburi eesti patriootide“ ringkonda kuulunud meestega, neist nähtavasti rohkem keisri ihuarsti dr. Ph. Karellaiga, kes muuseas 1864. a. veebruaris oli Valdemäri pulmas, ja ametnik N. Russowiga, kellest eriti viimane osutas talle mõningaid isiklikke teeneid ⁴⁴⁾.

Valdemäri tuttavatena tuleb eesti tegelastest veel märkida vendi Adam ja Peeter Petersoni, kes olid etendanud juhtivat osa eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonides 60-ndail aastail. Kui nad sattusid kohalikkude ametivõimude tagakiusamise alla, abistas Valdemär neid mitmeti protsessimistel. Ja kui nad lõpuks Liivimaalt välja saadetuna olid sunnitud elama Vene sisemaal, külastasid nad Moskvast sageli ka Valdemäri, kelle kaudu nad tutvusid ka Vene natsionalistlike tegelastega, muude seas J. Samariniga ⁴⁵⁾. Veel aastakümneid hiljem kirjutas A. Peterson Valdemärist suure lugupidamisega, tunnustades tema suuri teeneid ka eestlastele ⁴⁶⁾. Tema austus Valdemäri vastu avaldub kujukalt ühes ta hilisemas kirjas:

Nii auusaid rahva mehi, kui Köler ja Woldemar olivad, kes meie rahvast nii palavalt ja puhtast südamest ilma vähemagi auuahnuseta ja omakasupüüdeta on armastanud, — ei ole ma mitte leidnud. Köler oli tõesti suur Eestlane ja Woldemar veel suurem Lätlane ⁴⁷⁾.

Oleme seega märkinud kogu eesti tegelaste ringi, kellel oli lähemaid või pealiskaudsemaid kokkupuuteid Kr. Valdemäriga.

41) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 28. VIII ja 21. IX 1879, EK1A.

42) „Sakala“ 1878, nr. 16 — juhtkiri „Läänemere laevad ja laevamehed“; „S. Lisaleht“ 1878, nr. 48, 49 ja 51: C. Woldemar, Meie laevamehed ja laevameeste koolid. (Viimane ilmus ka eri brošüürina.)

43) Vrd. Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 4. II, 15. II, 21. V, 7. XI 1878, EK1A. C. R. Jakobson — Kr. Valdemäri 3. V 1878, 25. I 1879, Läti Riigiarhiiv.

44) Vrd. D. Grintali mälestused, Läti Riigiarhiivis (teade M. Pukitsalt) ja Kr. Valdemär — J. Kölerile 6. II ja 12. II 1867, EK1A.

45) A. Peterson — H. Hennole 24. XII 1899, EK1A.

46) A. Peterson, Laulud IV, lk. 26.

47) A. Peterson — H. Hennole 24. XII 1899, EK1A.

Need tegelased kuulusid rõhuvas enamikus eesti ühiskondliku mõtte radikaalse suuna esindajate hulka, kelle tutvus algas Peterburis 60-ndail aastail vastastikuse vaimusuguluse ja ühiste eesti ja läti rahvuslike ülesannete ja sihtide tunnetuse õhkkonnas. Kr. Valdemār sai lätipoolselt eriti aktiivseks suhtlemist arendavaks keskuseks, kellel eestlaste poolel arenes isearanis lähedaseks vahekord J. Köleriga. Küllaltki tihe oli Valdemāril suhtlemine ka C. R. Jakobsoniga, kuna läbikäimine teiste eesti tegelastega oli enam perifeerses osas.

Valdemāri eestlastega suhtlemise peateljeks oli tema väsimatu hoolitsus laevanduse propageerimise ja arendamise eest. Käsitlust leidis ka kirju rida suur- ja väikeprobleeme rahvusliku liikumise alalt. Valdemār oli teadlikum kui ükski teine kaasaegne läti või ka eesti rahvuslik tegelane haritud eestlaste ja lätlaste vaimse lähenemise tähtsusest. Hoolitsedes oma brošüüri „Vaterländisches und Gemeinnütziges“, samuti A. Kronvaldi „Nationale Bestrebungen“ levitamise eest ka eestlaste keskel kirjutas ta:

Es kommt uns sehr darauf an, einen selbständigen Geist unter den gebildeten Letten und Esten zu wecken, und dazu können solche Brochüren vermutlich beitragen... Die geistige Annäherung der gebildeten Letten und Esten unter einander würde in Gegenwart und Zukunft von grossen Werth sein 48).

Läti ärkamisaja tipptegelastest paelub kõnesolevalt seisukohalt meie tähelepanu veel Atis Kronvald, kes just meie rahvusliku tõusu hoogsamal ajastul elas pikemat aega Tartus. Siin veedetud aastad (1865—1867 ülikooli juures asuvail pedagoogilistel kursustel ja hiljem kuni 1873. a. suveni õpetajana kohalikus õpetajate seminaris) olid Kronvaldil tema rahvusliku ilmavaate lõpliku kujunemise ja küpsemise ajaks, mille kohta kirjanduslikuks avalduseks oli tema 1872. a. ilmunud brošüür „Nationale Bestrebungen“.

Kronvaldi võimalikest kokkupuuteist eesti tegelastega ja nende vastastikustest mõjutustest puuduvad meil otsesed teated. Kas ta jalad ka üle „Eesti Postimehe“ toimetaja J. V. Jannseni läve ulatusid, on meile teadmata. Kontaktis oli ta aga eesti õpetajatega, nende hulgas eesti rahvuslikes ringkondades omajagu liikuva G. Blumbergiga, Kreutzwaldi väimehega. Samuti puutus ta nähtavasti kokku ka Jakob Hurdaga, kes juba tol ajal kuulus eesti juhtivate rahvuslike tegelaste hulka.

Kui mitte muul teel, siis oli tal kokkupuuteid Hurdaga vähemalt Tartu kooliõpetajate poolt korraldatud omavahelistel „pedagoogilistel õhtutel“. Nagu nende äärmiselt lünklikest proto-

48) Kr. Valdemār — C. R. Jakobsonile 4. V 1872, EKIA.

kollimärkmeist⁴⁹⁾ nähtub, ei olnud Kronvald neil pedagoogilistel õhtutel, millel arutati üldisemaid ja erilisemaid kasvatus-teaduslikke küsimusi, küll kuigi sagedane külaline. Võib-olla võõrastas Kronvaldi, kellele muide oli omane otse vaimustatud andumus oma õpetaja-kutsele, oma linna ametivendade koosviibimiste liiga tugevasti alla kriipsutatud saksluse vaim. Seevastu Hurt külastas neid õhtuid oma kooliõpetajaks oleku ajal (1868—1872) märksa sagedamini, tõenäoliselt vist küll heasoovlikkusest oma vana heategija ja äiapapa dr. C. Oetteli vastu, kes oli nende koosviibimiste agaramaid tegelasi. Ühel ning samal ajal on siiski mõlemad, nii Hurt kui Kronvald, esinenud Tartu pedagoogilistel õhtutel. Ja mõlemad on käsifelnud küsimusi, mis seal tavaliselt kõne all olnud probleemide ringist välja ulatuvad. Novembris 1869 kõneles Hurt maakoolide oludest ja nende parandamisest maakreiskoolide kaudu („Über das Landschulwesen und dessen Verbesserung durch Landkreisschulen“). Sama õppeaasta lõppkoosolekul juunis 1870 esines Kronvald ettekandega läti rahvalaulu ja selle tähtsuse kohta rahvusteadvusele („Über das lettische Volkslied und dessen Bedeutung für das Nationalbewusstsein“). Siis kõneles Hurt veel sama aasta novembris eesti keele kui õppeaine sissetoomise kohta kõrgemaisse koolidesse („Über die Einführung der estnischen Sprache als Lehrgegenstand in d. höheren Schulen“). Sellega nähtavasti piirduski kummagi rahvustegelase aktiivne osavõtt Tartu „pedagoogilistest õhtutest“. On tähelepandav, et kumbki oli valinud oma käsitusaineks küsimusi oma rahvuse kultuuri alalt, mis näitab kooskõla nende teemadevalikul.

Mõlemad, nii A. Kronvald kui J. Hurt, olid tol ajal oma rahva emakeelse kultuuri ideoloogia silmapaistvaid arendajaid. Nende järelejäanud avaldustes⁵⁰⁾ esineb tugev vaimusugulus ja kohati ühesugune argumentatsioon. Küsimus nende vastastikustest mõjutustest ja kumma mõju teisesse siin algatavam ja tugevam oli, peab jääma esialgu lahtiseks.

Kronvaldi brošüür „Nationale Bestrebungen“, mis polnud tundmata Hurdale, leidis head vastukaja ka teiste eesti haritlaste keskel. Koguni nii nõudlik ja vali arvustaja nagu C. R. Jakob-

49) Tartu „pedagoogiliste õhtute“ protokolliraamat, EKIA.

50) Eriti tulevad siin arvesse J. Hurdalt tema ettekanne Tartu „pedagoogilisel õhtul“ 1. XI 1869, mis säilitatakse EKIA-s pealkirjaga: „In welcher Sprache und in welchem Umfange soll in unsern estnischen Volksschulen unterrichtet werden?“; edasi tema kirjutised: „Eesti Aleksandri-kool. Üks tähtis kuulutus ja palve kõigele Eesti rahvale“ (Tartu, 1871) ja „Esimene aruanne tööst Aleksandri-kooli kasuks. Lisa: Miks Aleksandri-koolile vastu pannakse ja mis selle pääle kosta“ (Tartu, 1872). Vrd. O. Kronwald, Nationale Bestrebungen (Dorpat, 1872).

son sattus Kronvaldi selle teose puhul otse vaimustusse. Soovitatades seda brošüüri ka oma eesti sõpradele, seadis ta selle autori otse rahvussangari eeskujuks, kirjutades tema kohta: „Seda meest ma auustan nüüd kõigist südamest, sest see ei saa oma kantsi enne vaenlase kätte andma, kunni ise ka kantsi varemete alla on langenud“⁵¹⁾.

*

Püüdnud oma käsitelus märkida olulisemaid kokkupuuteid eesti ja läti rahvusliku ärkamisliikumise tähtsamate tipptegelaste vahel, saame vastava allikmaterjali lünklikkuse tõttu küll veel kaunis fragmentaarse pildi. Kuid nende tegelaste vastastikuse suhtumise üldilme avaldub selleski täie selgusega, mille põhisemaks jooneks on vastastikusele austusele ja tunnustusele ja ühiste rahvuslike huvide tunnetusele rajatud koostöö vaim. Selle koostöö vaimu ilmekamaks avalduseks oli Köleri ja Valdemäri vastastikune truu sõprus ja abivalmis olek nii rahvuslikes kui isiklikes küsimustes, mis on jäänud kaunima leheküljena Eesti ja Läti vahekordade ajalukku.

Aga juhtivamate tegelaste kokkupuuted ja nende koostöölised üritused olid ainult üks, kuigi väga oluline osa eesti ja läti ärkamisliikumise vastastikustest mõjutustest. On hea meel märkida, et eesti ja läti rahva saatuskaasluse vaim elas ja süvenes mitte üksnes juhtides, vaid ka laiemas ühiskonnas ning viljastas ja rikastas vastastikku rahvuslikku üritlikkust nii ühel kui teisel poolel.

See avaldub eriti kujukalt juba meie ärkamisliikumise algul eesti vanima ja hiljem populaarseima rahvusliku suurürituse — Eesti Aleksandri-kooli asutamiseks arenenud liikumise tekkimisel. Selle mõtte arengus esimeseks etapiks oli soov mälestada keiser Aleksander I-st, kelle ajal oli teostunud eesti ja läti talurahva vabastamine pärisorjusest. Sel puhul tõusebki Viljandi maal koolmeistrite ja taluperemeeste kitsamas ringis kavatsus rajada Aleksander I-le ausammas Eesti ja Läti piirile mõlema rahva ainelisel kandel. 1862. a. sügisel langeb ausamba ehitamise kavatsus tagaplaanile, esikohale tungib Aleksandri-nimelise kõrgema eesti kooli asutamise mõte. Kuid sellegi puhul loodavad algatajad, et tema teostamiseks „Läti naabrid“ kaasa aitavad⁵²⁾.

Sellest kaasaaitamisest ei tulnud hiljem küll midagi välja, kuna Eesti Aleksandri-kooli asutamine kujunes puhteesti liiku-

51) C. R. Jakobson — J. Adamsonile 6. V 1872, EK1A. (Ka „Eesti Kirjandus“ 1913, lk. 340.)

52) Vrd. M. Lipp, Hans Wühner. — Eesti Kultura II. Tartu, 1913, lk. 98.

miseks. Kuid see eestlaste algatus sai omajagu tõuget andvaks samalaadilisele üritusele lätlaste juures. Kui A. Kronvald oma Tartu-perioodil arendas mitmel puhul oma kirjades läti kõrgema kooli asutamise mõtet ja lõpuks Riia Läti Selts 1869. a. otsustas asuda eeltööde tegemisele sellise kooli asutamiseks, mis ühtlasi pidi kandma Aleksandri-kooli nimetust⁵³⁾, oli Eesti Aleksandri-kooli mõttel juba pikk areng seljataga.

Läti poolel osutab samal ajal ühistunnet oma põhjapoolse naaberrahva suhtes Riia Läti Seltsi asutamise eellugu, mis teata-vasti kasvas välja 1868. a. viljaikaldusest tabatud Eesti ala abis-tamiseks asutatud „Läti abiandmise seltsist puudust kannatava-tele eestlastele“⁵⁴⁾.

Edasi olid tugevasti läbi põimitud vastastikuste mõjutustega 60-ndate aastate ja ka hilisemad palvekirjade-aktsioonid nii eest-laste kui lätlaste juures, rahvuslikud laulupeod jne. Ka ärka-misaja rahvuslikud majanduslikud üritused — laevandusseltsid, eestlastel „Linda“ ja lätlastel „Austra“ — on omal kombel sõsar-ettevõtted.

Eriti märgatavad on 60-ndail ja 70-ndail aastail läti rah-vuslike tegelaste ideoloogilised mõjud ka eesti rahvuslikku vaimumaailma. Biezbārdi, Valdemāri ja Kronvaldi saksakeelsed brošüürid⁵⁵⁾ on ilmselt viljastanud ka eesti rahvuslikku mõtet. Seevastu on Fr. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“, mis nii oluliselt on mõjutanud eesti rahvuslikku mentaliteeti, omakorda viljas-tanud ka läti rahvuslikku luulet. Ja kui selles vaimusuguluses ilmunud A. Pumpuri läti rahvusliku eepose „Lāčplēšise“ pea-tegelane pärast olnud võitlust eesti hiiglase Kalapuisiga (Kalevi-pojaga) lepih oma vastasega, andes vastastikku töotuse, et see heitlus jäägu viimseks lätlaste ja eestlaste vahel, siis on see leppimine suure sümboli väärtusega eesti ja läti vahekordade mõistmises ja suundamises, nagu see oli omane mõlemale poolele ärkamisajal.

53) M. Pukits, Läti kultuurilugu, lk. 37.

54) M. Pukits, tsit. t., lk. 36.

55) Eriti: K. Beesbardi, Der Sprach- und Bildungskampf in den baltischen Provinzen Russlands. Bautzen, 1865. C. Wolde-mar, Vaterländisches und Gemeinnütziges, I—II. Moskau, 1871. O. Kronwald, Nationale Bestrebungen. Dorpat, 1872.

13180

1272